

Lönhárt Tamás

**Nagy Imre és Rákosi Mátyás az „Erdély-kérdésről” –
Kelet-közép-európai kommunizmus,
nacionalizmus, területi viták (1940–1956)**

„Vonzott Nagy Imre bölcsessége – jegyezte le később Valter Roman –, és főleg határozottsága az Erdély-kérdést illetően, egy olyan pillanatban, amikor heves érzelmektől terhelt viták folytak a román és a magyar polgárság képviselői között, de ugyanakkor köztünk is, román és magyar kommunisták között. A háború alatt az egyedüli magyar személyiség, akivel szót tudtam érteni e kérdést illetően, Nagy volt. Csak neki köszönhetően tudtam bevinni az Erdély-kérdésről néhány cikkünket a rádió műsoraiba, amely akkor számunkra nagyon fontos akció részét képezte, ugyanis Rákosi (a magyar emigráció vezetője) Erdélynek Magyarországhoz való tartozása mellett erősködött.”¹ E sorokból a jelen történeti kutatások eredményeinek tükrében is meglepő viszonyok tükröződnek: a moszkvai kommunista emigráció tagjai között (is) 1941 őszén meghatározó vita tárgya volt az Erdély-kérdés, amelyben Nagy Imre a román állásponttal szemben visszafogottabb, megengedőbb, Rákosi Mátyás pedig határozottan ellenkező álláspontra helyezkedett? A magyar és román nyelvű moszkvai rádióműsorok szerkesztésében jelentős szerepet játszó Nagy Imre és Valter Roman közötti kapcsolatrendszer túllépte a kommunista párton belüli moszkvai csoportjuk vezetői által szabott határokat? Mindkettőjük szembekerült az Erdély-kérdés kapcsán a magyar és a román kommunista központ hegemonikus álláspontjával az 1941–1947 közötti időszakban? Mindezek tükrében úgy gondoljuk, hogy a kommunista rendszer kiépítésének időszakában jelentős politikai szerepet játszó két politikus közötti kapcsolatok, az Erdély-kérdésre vonatkozó álláspontjuk vizsgálata méltán tart igényt továbbra is a történészek érdeklődésére – korántsem lezárt kérdéskör részét alkotja.

¹ DUPLAN–GIRET 1997: 24–25 (saját fordítás – *L. T.*).

A kelet-közép-európai térség államainak jelenét meghatározó politikai rendszerváltás folyamatának első éveiben, a szimbolikusan kiemelt 1989. évhez közeli időszakban jelentek meg nyomtatásban a fentebb idézett, Valter Romanhoz köthető sorok – a Christian Duplan és Vincent Giret által francia² (1994), majd román nyelven is³ (1997) kiadott könyv kezdő fejezetében. Az idézett mű címe sajátos: *La vie en rouge*; a világhírű francia sanzonra (is) utaló cím a kelet-közép-európai kommunizmus valósága által meghatározott élettörténetek rekonstrukciójára tett próbálkozást, egymást követő két generáció meghatározó egzisztenciális tapasztalataira utal – *Les pionniers* (I. kötet), valamint *Les insoumis* (II. kötet). A két szerző jelentős interjúanyagra és dokumentációs tevékenységre támaszkodó, sajátos perspektívájú műve kimondottan a kelet-közép-európai kommunista rendszerek kiépítésében, majd lebontásában részt vevő lengyel, cseh, szlovák, magyar, román személyiségek két generációja közötti kapcsolatokat, átfedéseket, folytonosságokat vizsgálja – egyfajta „apák és fiak” logikát sejtetve. Valter Roman vagy Rajk László esetében evidens az e perspektívára utaló lehetőség – azonban az elemzett valóság ennél összetettebb, ellentmondásosabb.

Akárcsak a román és a magyar kommunista elit tagjainak viszonyulása az Erdély-kérdéshez az említett időszakban:

„Akárhogyan is, e nagyon összetett vita szenvedélyes indulatokra készíti a Moszkvában tartozkodó román és magyar elvtársakat egyaránt, a kommunisták ugyanis másokhoz viszonyítva semmivel sem érzékeltlenebbek e kérdést illetően. Jól ismerve a demográfiai valóságot, amely az 1920-as Trianont felülbíráló döntőbíráskodáshoz vezetett, Valter mint meggyőződéses internacionalista határozottan Erdély Romániához visszacsatolásának ügyét védelmezi. Perzselő viták folynak a magyar elvtársakkal. Közülük csak egy hallgatja figyelemmel és jóindulattal Valter elméleteit: Nagy Imre. Anélkül, hogy barátságról beszélhetnénk, amely nehezen meghatározható fogalom a háború alatti kódós moszkvai viszonyok között, e két férfiú tiszteli és megérti egymást. Egyelőre nem tudhatják, mit tartogat számukra a jövő.”⁴

² DUPLAN–GIRET 1994.

³ DUPLAN–GIRET 1997. A román nyelvű kiadás az első kötetet külön két kötetre szétválasztva (vol. I–II: *Pionierii [1944–1968]*), a második kötetet ugyancsak két kötetre tagolva (vol. III–IV: *Nesupușii [1968–1989]*) hozta ki.

⁴ DUPLAN–GIRET 1997: 24.

Azonban a román kommunisták számára korántsem volt egyértelmű, hogy a Valter Roman által hangoztatott álláspont a követendő. A trianoni békeszerződést követő években ugyanis a Kommunista Romániai Pártja (KRP) a Komintern által a balkáni kommunisták Berlinben tartott kongresszusán megfogalmazott 1923. decemberi határozat álláspontjával azonosult: a Román Királyságot a nemzetiségeket elnyomó „reakciós burzsoá-földesúri rendszernek”, „többnemzetiségű államnak” minősítette, amellyel szemben támogatta a nemzetiségek önrendelkezési jogát – a román államtól való elszakadásig menően. Ezt az álláspontot a KRP 1924 decemberében Bécsben tartott III. kongresszusa megerősítette.⁵ A KRP IV. kongresszusát 1928 szeptemberében, Harkovban tartották: a nemzetiségek önrendelkezési jogának követelése helyett a román államot mint „imperialista kreációt” felváltó, a „munkások és parasztok államaként létrehozandó föderáció” létrehozása lett a jelszó, amely föderáció keretében Erdély, Dobruzsza és Bukovina külön egységet alkotott volna.⁶ A Komintern V. kongresszusán Georgi Dimitrov egyenesen az „imperialista” Románia által „megszállt régióknak” nevezte Erdélyt, Dobruzsát, Besszarábiát, Bukovinát.⁷ Romániát ugyanis kiemelt figyelem övezte a Komintern részéről, a szovjetellenes „*cordon sanitaire*” politikában játszott szerepe s a közelgő konfliktusban a Szovjetunió elleni felvonulás lehetséges irányvonala miatt.⁸ Ugyanakkor egyértelmű volt a Szovjetunió elvárása, hogy a KRP tagjai kommunistaként, ne pedig románként vagy magyarként viszonyuljanak az Erdély-kérdéshez.

Az erdélyi viszonyokra nézve fontos epizód ebben az időszakban az Országos Magyar Párttal szembeni frakció létrejötte (Országos Magyar Párt Ellenzéke, 1933. június 3.). Ezt követte 1934-től (a KRP Erdély és Bánságért felelős Titkársága határozatát követően) a MADOSZ megalakulása.⁹ 1935 szeptemberében a „népfrontpolitika” jegyében létrejött a MADOSZ és a román Ekésfront „egységfrontja”, amely az „antifaszizmus” mellett az „antirevizionizmus” jelszavát is hirdette.¹⁰ Ilyen körülmények között 1938. november 14-én a MADOSZ „imperialista, a dunai népeket egymás ellen uszító” cselekedetként ítélte el az első bécsi döntést.¹¹ Így az erdélyi magyar kommunista mozgalom immár a román állam

⁵ LIPCSEY 1987: 83; IONESCU 1994: 50–51.

⁶ IONESCU 1994: 53.

⁷ CONSTANTINIU 1991: 38.

⁸ IONESCU 1994: 69.

⁹ LÖNHÁRT 2008: 109.

¹⁰ LÖNHÁRT 2008: 110.

¹¹ LIPCSEY 1987: 94.

integritásának megőrzése mellett, a határrevízió ellen aktiválódott közvetlenül a II. világháború előtti időszakban.

1939 augusztusától a Szovjetunió – a Molotov–Ribbentrop-paktum értelmében – az erőszakos katonai fellépéssel társuló területi revízió útjára lépett. A lengyel és a balti területek megszállása után, 1940 júniusában a Szovjetunió a Román Királysághoz intézett ultimátumot, amelynek értelmében Besszarábiát és Észak-Bukovinát elcsatolta. Ezzel egy időben a moszkvai vezetés arra intette a romániai kommunistákat, hogy maradjanak az ország területén. Ők azonban tömegesen hagyták el Romániát. Így a források legtöbb 4200, legkevesebb 1000 romániai kommunista párttagról tanúskodnak az ezt követő időszakban.¹² Számuk tovább csökkent az újabb területvesztésekkel, valamint a háború alatti halálázások miatt. A román tömegekben a létező ellenérzéseket erősítette fel a második bécsi döntés előestéjén kiadott állásfoglalás (1940. augusztus 8.), amelyben a KRP Központi Bizottsága „Erdély népeinek a román imperializmus alól való felszabadulásáért folytatott harcáról” szól: népgyűlések azonnali szervezését, a nemzetiségek önrendelkezése alapján az elszakadás jogának hangoztatását, tehát „nemzeti formában” a „proletár internacionalizmus” ügyéért (értsd a Szovjetunió geopolitikai érdekében) folyó harc kielevezését követelte.¹³ Azonban a második bécsi döntést kiegészítő német ígéret Románia számára, hogy garantáló hatalomként védnöksége alá helyezi, katonai missziót ígérve hadserege modernizálásához (tulajdonképpen a román állam területén lévő stratégiai erőforrások biztosítására), már egyértelműen a Szovjetunió érdekével ellentétes fordulatot jelentett. Ennek jegyében szovjet utasításra a KRP-nek saját álláspontját villámgyorsan korrigálnia kellett megint: 1940. szeptember 3-án már elítélte Észak-Erdély elcsatolását Romániától – a „magyar imperializmusnak kiszolgáltató munkások és parasztok visszacsatolását” követelte.¹⁴ 1940. november 7-én a MADOSZ is elhatárolódott a második bécsi döntéstől.¹⁵

Az 1940 ősztől létrejött Kommunisták Észak-Erdélyi Regionális Bizottsága, amely az erdélyi magyar kommunisták szervezetét képviselte, az új irányvonal tisztázására küldöttséget szervezett Moszkvába,¹⁶ ahonnan azt az utasítást kapta, hogy az illegalitásban működő Kommunisták Magyarországi Pártjával szervezetenleg egyesüljön, tevékenységeit a Szociáldemokrata Párt és a Szakszervezeti Tanács soraiba

¹² Raport scris întocmit de Ștefan Foriș 2003: 84–85.

¹³ LÖNHÁRT 2008: 112.

¹⁴ IONESCU 1994: 88–89.

¹⁵ BÁNYAI 1971: 23.

¹⁶ Arhivele Militare Române, Centrul de Studii și Păstrare a Arhivelor Militare Istorice Pitești, Fond Marele Stat Major: Biroul 2 Informații, Dosar nr. 1170, f. 61.

beépülve konspirálja. A moszkvai útjáról visszatért küldöttség Rákosi Mátyással való találkozásról is beszámolt: Rákosi ekkor azt hangsúlyozta, hogy az SZKP és a KMP sohasem ismerte el a párizsi békekonferencia által létrehozott imperialista békerendet, s „nekünk meg van a saját jogunk Erdélyhez”.¹⁷ Így került szembe a KMP moszkvai vezetőségével azonosuló észak-erdélyi kommunisták (Balogh Edgár, Kovács Katona Jenő) álláspontja és a MADOSZ Dél-Erdélybe menekült vezetőségének a revíziót elítélő kiállása (lásd például Bányai László esetét), ami megosztotta az erdélyi magyar kommunisták sorait is. 1942-ben, az észak-erdélyi kommunista szervezet lebukását és felszámolását követően dél-erdélyi elvtársaik úgy érezhették, talán jobb helyzetben vannak. Az illegalitásban működő KRP fokozatosan alakította ki együttműködését a Román Szociáldemokrata Párttal (Munkásegységfront), valamint a Ion Antonescu vezette politikai rendszer „földalatti ellenzékéeként” működő polgári pártokkal (Nemzeti Parasztpárt, NPP; Nemzeti Liberális Párt, NLP). 1944. június 20-án megalakult a négypárti Nemzeti Demokratikus Blokk (NPP, NLP, RSZDP, KRP), amelynek első és legfontosabb célja Románia kiléptése volt a II. világháborús német szövetségből.¹⁸

1941-től a romániai kommunista mozgalom már három vezetőséggel is rendelkezett: a *moszkvai kommunista „emigrációban”* a G. Dimitrovval kitűnő viszonyt ápoló Ana Pauker, mellette pedig Luka László (Vasile Luca) és Leonte Răutu jelentette a vezetőség magját; a Románia területén *illegalitásban működő pártot* Fóris István (Ștefan Foriș) vezette – mellette Remus Koffler, Constantin Pîrvulescu, Lucrețiu Pătrășcanu, Ion Gheorghe Maurer jelentette a belső magot; a Romániában *börtönbe zárt kommunisták* pedig Gheorghe Gheorghiu-Dej vezetése alatt működtek. E három csoport között a Román Királyi Hadsereg tábornoka, ugyanakkor NKVD-ügynökként is aktíváló Emil Bodnăraș tartotta a kapcsolatot.¹⁹ Fóris és Gheorghiu-Dej között a háború alatt kibékíthetetlen ellentét 1944 áprilisában az előbbi kizárásáról való döntéshez vezetett, majd 1944. augusztus 23. után a börtönből kiszabadult Gheorghiu-Dej likvidáltatta riválisát.²⁰

A KRP Lucrețiu Pătrășcanu személyes részvétele által szimbolikusan képviseltette magát az 1944. augusztus 23-án I. Mihály király által levezenyelt, a Román Királyi

¹⁷ MOLNÁR 1993: 109.

¹⁸ LÖNHÁRT 2008: 115–116.

¹⁹ LÖNHÁRT 2008: 110–111. A Szovjetunióba való ismételt átszökés után visszatért, letartóztaták, de 1942-ben kiengedték a börtönből. Ezért a Mihai Moruzov vezette román hírszerzésnek és elhárításnak tett szolgálata sem kizárható. Azonban 1944 után semmilyen írott nyoma nem maradt ilyen jellegű tevékenységének. Több évtizeden át a KRP/RKP legszűkebb hatalmi köréhez tartozott.

²⁰ LÖNHÁRT 2008: 111. Lásd még CĂTĂNUȘ–CHIPER 2000.

Hadsereg által következetesen végrehajtott átállás megszervezésében. A hivatalosan is legitimációt nyert KRP képviselőjében Pătrășcanu tárca nélküli miniszteriumot vállalt az új kormányban. Ugyanakkor a KRP honi vezetősége gyakorlatilag szembekerült a moszkvai pártvezetőséggel: Ana Pauker pár nappal az események után Bukarestbe érkezve ennek hangot is adott, rávilágítva arra a tényre, hogy így Románia politikai elitje gyakorlatilag átmentette magát, új legitimitást nyert, amihez a KRP statisztált – miközben ha az átállás nem történik meg, *tabula rasa* helyzet előnyével számolhatott volna a Szovjetunió és helyi hatalmi eszköze, a KRP.²¹ Az adott helyzetben új eszközt kellett találni a hatalomátvételhez, még a választások megszervezése előtt: hiszen a KRP 1000-nél kevesebb tagja semmilyen reális esély illúziójával nem rendelkezett az országos választásokon. Ennek a szovjet „helyzetteremtésnek” lett eszköze 1944 őszén a Vörös Hadsereg által megszállt Észak-Erdély. Az 1944. augusztus 23-i sikeres átállást követően az 1944. szeptember 12-én életbe lépett fegyverszüneti szerződésbe a szovjet fél még egész Erdély Romániához való visszacsatolását szándékozta iktatni – Nagy-Britannia diplomáciai képviselőjének nyomására került be „Erdély *vagy annak nagyobb része*” feletti jogának elismerését, valamint a békekonferencián való végleges döntést rögzítő formula.²² 1944. október 11-től azonban Észak-Erdélyben szovjet katonai felügyelet alatt megvalósított különleges, átmeneti és ideiglenes közigazgatás bevezetésére került sor, ami e terület rögtön román szuverenitás alá vonásának megakadályozását jelentette. Észak-Erdély vitatható státusa így politikai nyomásgyakorlás eszközeként sikerrel szolgálhatta a romániai kommunisták által vezetett kormány kinevezésének ügyét a Szovjetunió számára – amely politikai célt a Szovjetunió 1945. március 6-án a dr. Groza Péter vezette kormány kinevezésével el is érte.

1944–1945 fordulóján az ebből eredő új alaphelyzetet egészen eltérő módon értelmezték az Észak-Erdélyben működő Kommunista Párt vezetői (akik a moszkvai magyar kommunista vezetőséggel azonos módon az Erdély-kérdésben bizonyos magyar érdekvédelemre láttak reális esélyt), valamint a Kommunisták Romániai Pártja és a vele szövetséges MADOSZ dél-erdélyi vezetőségének tagjai 1945-ben (akik a romániai kommunisták politikai hatalomszerzésének és annak legitimálásának összefüggésében értékelték az Erdély-kérdést). A kommunisták vezette kormány beiktatása során bekövetkezett szovjet döntés a román állam szuverenitásának immár teljes Erdélyre való azonnali kiterjesztéséről (amelyet Sztálin távirati úton közölt 1945. március 9-én), úgy tűnt, hogy a román kommunisták, valamint a velük azonosuló dél-erdélyi MADOSZ-vezetők

²¹ LEVY 2002: 66.

²² LÖNHÁRT 2008: 63.

álláspontját igazolta – amely immár szovjet és román kommunista érdekként azonosította egész Erdélynek a kommunisták vezette Romániához tartozását. Az észak-erdélyi magyar kommunista és szociáldemokrata vezetők azonban továbbra is reményeket fűztek a későbbi békerendezéshez, valamint az erdélyi autonómiakonceptiók megvalósulásának esélyeihez.

Tény, hogy a háború utolsó harmadában a szovjet geopolitikai tervezés számolt a román állam szuverenitása alól egészen vagy részlegesen kivont Erdély lehetőségével: a Litvinov-bizottság²³ által megalkotott tervezetek több „forgatókönyvvel” is számoltak, abból az alaphelyzetből indítva az elemzést, hogy tiszta etnikai határ meghatározása lehetetlen, ugyanakkor olyan megoldás sem hozható, amely mind a magyar, mind a román felet kielégíti. A második bécsi döntést semmiképp nem lehetett érvényben hagyni, mivel Erdély kettéosztása abból a szándékból született, hogy a háború alatt mindkét országot – Romániát és Magyarországot is – Németország irányába lekötélezzék Erdélynek a háború utáni odaítéléséről szóló végső döntés „lebegtetése” kapcsán. Magyarország semmiképp nem jutalmazható, mivel a Szovjetunió elleni hadba lépése mögött semmilyen egyéb érdeke nem lelhető fel, mint a Románia (és Finnország) által hangoztatott területek visszakövetelése.²⁴ Szovjet szempontból a Magyarország és Lengyelország közötti együttműködés is negatív érvként számított. Mindezek tükrében három megoldást javasolt a Litvinov-bizottság:²⁵ a) Erdély Magyarországgal alkotott egységét, de csak teljes szovjetbarát fordulat bekövetkezése esetén (amit azonban csakis Erdély területének megszerzése motiválhat); b) Románia részeként újraegyesíteni Erdélyt, aminek fejében Románia lemond minden egyéb területi követelésről (Besszarábia, Észak-Bukovina stb.), és teljes szovjetbarát fordulatot hajt végre; c) Erdély független entitás, amely mindkét állam befolyásolására használható eszköze lehet a Szovjetunióknak (erre vonatkozó részletes tervként a dokumentációba beillesztették Geiger Béla tervezetét az önálló Erdélyről).

Azonban a szovjet érdekek újraértelmeződtek 1945. március 6. után: a Szovjetunióknak immár egyértelműen erős érdeke fűződött a romániai kommunisták irányította kormány szimbolikus erősítéséhez. Ennek eszköze volt az, hogy Erdély egésze épp a kommunisták kormányalakítása eredményeként került vissza Romániához, de ehhez kötődött a párt új, „nemzeti arculatának” kiépítése is. Sztálin döntése következtében ugyanis nem a Moszkvából visszatért vezetőség valamely tagja, hanem a Romániában 1933–1944 között folyamatosan börtönbüntetését töltő,

²³ ISZLAMOV 1994: 42–43.

²⁴ ISZLAMOV 1994: 45.

²⁵ ISZLAMOV 1994: 45–47. Lásd még FÜLÖP–VINCZE 1998: 9–10.

román etnikumú és vasutas foglalkozású Gheorghe Gheorghiu-Dej lett 1945 januárjától a párt vezetője. A KRP nevét az 1945 októberében tartott pártkonferencián Román Kommunista Párttá változtatta. Így az alig 1000 főt számláló Kommunista Romániai Pártjának román nemzeti célok megvalósításával való szimbolikus azonosítása a kormányhatalomra kerülés időpontjától kezdve a tagság exponenciális növekedésével együttesen új dinamikát jelentett. Az RKP pedig Románia „területi integritásának” biztosításáért küzdő, ugyanakkor az erdélyi magyarságot a román államon belül integráló erőként építette saját imázsát.

Ebben a kontextusban nyert új értelmet a Valter Roman által még 1944 nyarán megfogalmazott terv az Erdély-kérdés rendezéséről – amely 1945-ben már ütközött mind a Sztálin által diktált megoldással, mind a Gheorghe Gheorghiu-Dej vezette RKP érdekeivel: Valter Roman a Litvinov-bizottsághoz címzett, 1944. július 28-ra datált és 1944. augusztus 2-án iktatott levelében azt ajánlotta, hogy Erdélyt Románia és Magyarország között külön államként a Kárpátok hegyvonulatától a Tisza vonaláig megnagyobbított területtel a Szovjetunió, valamint Nagy-Britannia és az Amerikai Egyesült Államok garantáló hatalma alá helyezték.²⁶ Később erről az epizódról emlékezve ugyanaz a Valter Roman arra mutatott rá, hogy a moszkvai magyar kommunista „emigrációban” sem volt egységes vélemény az Erdély-kérdést illetően: Nagy Imrére határozottan úgy emlékezett, mint aki egyáltalán nem értett egyet Rákosi Mátyással és Révai Józseffel, akik Erdély kettéosztásának 1944 utáni fenntartását a Kommunista Magyarországi Pártja szempontjából kedvező körülményként értékelték.²⁷ Egy évtizeddel később Rákosi Mátyásról feljegyezte, hogy 1954-ben már arra hivatkozott, hogy ha 1944–1945-ben a román elvtársak előnyt is szereztek a kommunista hatalom kiépítése terén, egy évtized múlva már a magyar és a román nép is ugyanazt a kommunizmus felé vezető utat építette, tehát szerinte eljött az ideje az Erdély-kérdésben is mindkét fél számára előnyösebb megoldást hozni.²⁸ Ugyanarról a Rákosi Mátyásról jegyezte fel Valter Roman mindezt, aki az 1945-ben Magyarországon tartott választásokat követően a Kommunista Párt alig 16%-os eredményének tükrében a legfőbb politikai ellenfelévé előlépett Kisgazdapárttal kényszerült koalíciós kormányzásra: ezért akkor már a magyar kormánynak bármilyen részleges siker elérését az Erdély-kérdésben veszélyesnek ítélte, mert az szimbolikus tőkét szolgáltathatott, így erősíthette volna a kormány kisgazdapárti

²⁶ ISLAMOV 2000.

²⁷ Document nr. 216, October 10th, 1954. București: Report by Valter Roman regarding his visit to Budapest, and his meeting with M. Rakosi. In ANDREESCU–NASTASĂ–VARGA 2002: 803. Ugyanaz a Rákosi Mátyás 1954-ben ismételt felvetette a román elvtársak előtt az Erdély-kérdést.

²⁸ ANDREESCU–NASTASĂ–VARGA 2002: 799–803.

vezetőit. 1945-től a magyar kommunista vezetők számára saját álláspontjuk alakítása az Erdély-kérdést illetően elsődlegesen a pillanatnyi belpolitikai konjunktúra, a politikai hatalomért folyó harc függvényeként volt értelmezhető – ezért jelentős változásokon ment keresztül a Moszkvából való hazatéréstől a párizsi békekonferencia lezárását követő évtized végéig terjedő időszakban.

Az 1947–1957 közötti évtizedben Rákosi Máttyás, Nagy Imre és Valter Roman életútja politikai pályájuk különböző szakaszaiban többször is keresztezte egymást, megannyiszor eltérő álláspontot foglalva el az Erdély-kérdést illetően (is). Az 1953 előtti időszakban a Román és a Magyar Népköztársaság közötti kulturális kapcsolatok tartalmatlanná váltak, formális valóságot jelentettek, az információáramlás minimálisra csökkent. A tényleges valóságot, a két „népi demokrácia” közötti elszigetelődés indítékait és mikéntjét nevében nevező, a magyar fél tapasztalatait rögzítő *Vasfüggöny Keleten* című dokumentumkötet²⁹ részletekbe menően feltárta ezt, ami Fülöp Mihály professzor úr történetírói tevékenységének elvitathatatlan értékkeremtő bizonyítéka. Jelen tanulmányunkban nem tekintettük célnak ennek részletesebb felidézését. Azonban mindenképpen megjegyzendő mozzanat, hogy a kommunista totalitárius társadalmi mérnökösödés 50-es évekbeli valóságát meghatározó gazdasági válsághelyzetben a szovjet minta szolgálai követését irányító és ellenőrző magyarországi kommunista pártvezetés számára a nacionalizmus mint relegitimációforrás létezett, valós potenciállal rendelkezett. Az elmúlt időszakban újabb erre utaló dokumentumok kerültek elő, amelyek tanúsítják: Rákosi Máttyás nem idegenkedett attól sem, hogy a Román Munkáspárt vezetőségének képviselőivel a teljes nyilvánosság kizárásával történő titkos megbeszélések során a kétségbeesett helyzetre való tekintettel abban az irányban próbálkozzon, hogy egy esetleges minimális határkiigazítás felvetését azzal igazolja, hogy felértékelhetetlen legitimálási forráshoz juttatja a magyar „testvérpártot”. A Sztálin halálát követő pozícióvesztés, az 1953–1954-es időszakban a reformkommunista Nagy Imre-kormány valósága, a meghirdetett kormányprogram népszerűsége további motivációt jelentett Rákosi számára, hogy alternatív relegitimációs forrást keresve a kommunisták által nacionalizmusnak minősített problémafelvetéstől se idegenkedjen.

Ezzel egy időben a Román Munkáspárt élén Gheorghe Gheorghiu-Dej, aki 1952-ben (kihasználva a sztálini antiszemita politikai konjunktúrát) likvidálta a pártvezetőségben addig veszélyesen domináns Ana Pauker vezette moszkovita riválisait,³⁰ majd Sztálin halálát követően elhatárolódott a reformkommunizmus és a desztalinizáció moszkvai „napiparancsától”, likvidálta a személyes vezetői

²⁹ FÜLÖP-VINCZE 2007.

³⁰ DELETANT 2001: 184–193.

szerepére esetleg veszélyes alternatívaként azonosítható „nemzeti kommunistának” tartott Lucrețiu Pătrășcanu (1954) – majd ezt követően a román nacionalizmus narratívájának politikai integrációjával tett kísérletet a sztálinizmus relegitimációjára. A nacionalizmus sztálinizmussal párosítása jelentette ekkor a desztalinizáció és a reformkommunizmus alternatíváját: ezt képviselte Gheorghe Gheorghiu-Dej 1954–1955-ben. Majd ezen eszmei platformról kritizálta a hrucsovi desztalinizációt – amelyet az 1956-os lengyel és magyar válság előidézőjeként azonosított (így került a Román Munkáspárt a Kínai Kommunista Párttal összhangba). Mindenképp megjegyzendő, hogy 1954–1955-ben a nacionalizmus visszatért a román politikai legfelsőbb vezetés eszmei és hatalomgyakorlási logikájának terébe: ennek következménye, hogy e tanévtől kezdődően megszüntették a kolozsvári Műegyetemen, majd az Agrártudományi Intézetben a magyar tannyelvű oktatást. Ezzel egy időben már suttogó rémhírek szintjén terjedt a Bolyai Tudományegyetem intézményi önállósága megszüntetésének lehetősége, majd a magyar tannyelvű iskolahálózat „vegyes tanintézményekbe” való átszervezéséről szóló rendelet híre.³¹

Ilyen körülmények között zajlott le az a sajátos epizód, amelyet e tanulmányunk záró részében idézünk fel, s amely Rákosi Mátyás, Nagy Imre és Valter Roman életútjának újabb kereszteződését világítja meg: 1954. szeptember 20. – október 2. között a Román Munkáspárt vezetőségének küldötteit fogadták Budapesten. A hivatalos román nyelvű jegyzőkönyv³² tanúsága szerint a román delegációval érkező Valter Romanhoz szólva a pártvezetői tisztséget magáénak tudó Rákosi Mátyás megjegyezte: a román–magyar kétoldalú kapcsolatok „normális, de hideg” volta miatt aggódik. Miután egy tágabb, Csehszlovákia, Románia és Magyarország közötti együttműködés jelentőségét méltatta, a magyar pártvezető a Román Munkáspártot vezető Gheorghe Gheorghiu-Dej és közte lehetséges személyes találkozó rendezésének lehetőségeit latolgatta. Érdeklődést tanúsított az 1947-es párizsi békeszerződés által szentesített államhatár két oldalán élő magyarok, sok esetben ugyanazon családok tagjainak (rokon)látogatási lehetőségét illetően. Ezt követően ugyanarra a magyar–román államhatárra célozva Rákosi Mátyás utalt arra, hogy amikor az illető határ megvonása történt, az 1944 és 1946 közötti időszakban „a román párt előnyt élvezett annak következtében, hogy hamarabb elkötelezte népét” a kommunista rendszer kiépítése útján, ami szerinte meghatározó szerepet játszott Sztálin álláspontjának kialakulását illetően, de a „jelen tárgyalás” pillanatában (1954) már mindkét állam „egyértelműen elkötelezte magát a szocializmus építésének útján”, tehát időszerűvé vált a testvérpártok között e határ „igazságosabb rendezése”. Tehát

³¹ VINCZE 1999: 81–82.

³² ANDREESCU–NASTASĂ–VARGA 2002: 799–803.

a magyar kommunista pártvezető egyértelműen a határmódosítás lehetőségére tett utalást, ami a Valter Roman által Gheorghe Gheorghiu-Dejnek tett személyes beszámolóban³³ is megjelenik (ennek keltezési időpontja 1954. október 10.): ebben a beszámolóban Valter Roman úgy hivatkozik Nagy Imre miniszterelnök személyére, mint aki – ellentétben Rákosi Máttyással – egyáltalán semmilyen érdeklődést nem nyilvánított területi vagy határkérdések felvetése irányába, kiemelve azt is, hogy utóbbi már a moszkvai emigráció idején is eltérő álláspontot képviselt Rákosihoz és Révaihoz képest, megjegyezve Révairól, hogy 1944-ben Erdélynek a román és a magyar állam közötti megosztását támogatta mint a magyar kommunistáknak kedvezőbb megoldást.³⁴ Mindez Gheorghe Gheorghiu-Dej ellenérzését váltotta ki, akit aggodalommal töltött el az Erdély-kérdésnek az akkori, számára nagyon érzékeny és veszélyes politikai konjunktúrában való reaktíválásának lehetősége. Valter Roman nem volt érdekelt, hogy ő maga e kérdéseket alaptalanul exponálja. Pontosan ismerte, mennyire negatív hatása lehet annak, ha az Erdély-kérdést saját személyéhez kapcsolva jelenítik meg Gheorghiu-Dej előtt. Mindezt alig 10 évvel 1944-es memorandumát követően, amely óriási politikai deficitet jelentett még 1954-ben is számára: az évtized elején kizárták a legfelsőbb katonai vezetésben szerzett tisztségeiből, börtönbe zárták, majd 1951-ben Gheorghiu-Dej személyesen gyakorolt kegyelme következtében „reintegrálták” a politikai vezető körök.³⁵ Azonban a szorongás, hogy vajon a delegáció többi tagja mit és hogyan jelent majd a budapesti útról, arra készítette, hogy ő maga minél pontosabban és elsőként jelentse a tényeket, saját személyét disszociálva Rákosi felvetésétől Gheorghiu-Dej előtt.³⁶

1955. április 6-án fogadta az Emil Bodnăraş vezette, a Román Munkáspárt Központi Bizottsága képviselőjében Budapestre érkezett küldöttséget Hegedűs András akkor újonnan beiktatott magyar miniszterelnök. A román delegáció vezetője szándékosan és tervezetten utalt a jelen lévő Rákosi Máttyás és Gerő Ernő előtt Rákosi azon kijelentéseire, amelyeket az előző év őszén zajlott budapesti tárgyalások idején mondott – a válaszreakciókról nagyon pontosan és sürgősen kellett jelentést tennie Gheorghiu-Dejnek.³⁷ Nagy Imre ekkor már a politikai hatalomért folyó harcban újból alulmaradt, periferizált személyiség volt. Az előző időszakban a magyar–román kapcsolatok feljavításának szükségszerűségéről szóló levele, amelyet a román

³³ ANDREESCU–NASTASĂ–VARGA 2002: 803.

³⁴ ANDREESCU–NASTASĂ–VARGA 2002: 803.

³⁵ Lásd ennek kapcsán ISLAMOV 2000; valamint PURCĂRUŞ 2009: 169–171.

³⁶ PURCĂRUŞ 2009: 174.

³⁷ Lásd Document nr. 217, April 6th, 1955, Bucureşti: Report on the discussions held in Budapest between the delegation of the R.C.P.'s Central Committee and the leaders of the Hungarian Worker's Party, on the topics of dissension. In ANDREESCU–NASTASĂ–VARGA 2002: 804–809.

állampárt vezetőjéhez intézett, ekkor hivatkozási alapul szolgált – Rákosi Mátyás e levél tartalmától és elküldésétől is elhatárolódott, próbálta a román delegáció előtt is ekkor meggyengült riválisát felelőssé tenni, szerepét minél sötétebb tónusokban ecsetelni. Rákosi azért is elmarasztalta a román delegáció előtt Nagy Imrét, mert utóbbi nem volt hajlandó egyetérteni a kolozsvári Magyar Népköztársaság Útlevel-hivatalának (a majdnem kétmilliós erdélyi magyarságot kiszolgáló informális konzuli feladatkört vivő intézmény) megszüntetésére tett lépésekkel – amely Rákosi szerint kizárólag a román fél döntésjogának tárgyát kellett volna hogy képezze (!). A román delegáció részéről kihangsúlyozták: a nevezett hivatal továbbműködése a magyar fél bizalmatlanságát, valamint az „Erdély-kérdés végleges lezárásának” elmaradását bizonyítja, ami „a magyar burzsoáziát szolgálja a nemzeti sovinizmus aggitálása által”.³⁸ Azt is nehezményezte a román küldöttség, hogy egy térképészettel foglalkozó magyar szakember a Román Külügyminisztériumtól azzal a céllal igényelte a Magyar Autonóm Tartomány térképét, hogy azt egy kiadandó földrajzi atlaszban a Román Népköztársaság térképét követően beiktassák, mintha a terület nem a szuverén román állam integer részét képezné. A román küldöttség felvetéseire Hegedüs András miniszterelnök válaszolt: a kolozsvári útlevelhivatal bezárása már eldöntött (1955. február 2.), az erdélyi magyar kisebbség ügye pedig a Román Népköztársaság belügyének részét képezi. Ezt követően Emil Bodnăraş, a román küldöttség vezetője explicit kérdésben idézte fel Rákosi 1954 őszién tett kérdésfelvetését a magyar–román államhatárral kapcsolatban, határozottan kijelentve, hogy nem csak Nagy Imre okozott nem kívánatos feszültségeket a kapcsolatokban, a gondok gyökerei összetettebbek. Ekkor Rákosi kijelentette, hogy korábban úgy értékelhette a magyar fél, hogy egy részleges revízió igazságosabb eredményt képezhet, de „időközben mi meggyőződhattünk a békeszerződés által hozott megoldás igazságos voltáról”.³⁹ Csak ekkor lépett közbe Gerő Ernő: „az a fő, hogy az Erdély-kérdés igazságosan meg lett oldva”, a romániai magyarok kérdése pedig a Román Népköztársaság belügyeinek részét képezi, akárcsak a Csehszlovákiában élő magyarok helyzete a cseh párt gondja.⁴⁰ A tárgyalások végén Rákosi újból felvetette a román állampárti vezetővel való személyes találkozás lehetőségét, azonban megint csak kitérő, elhárító választ kapott. A Gheorghiu-Dejnek tett jelentés úgy értékelte, hogy Rákosi Mátyáshoz képest – akit „nacionalistaként” értékelték a román pártvezetőség szempontrendszer szerint – a Hegedüs–Gerő-vonal a kedvezőbb, a jövőre nézve Rákosival szemben az ilyen vezetőváltás a román állampárti vezetés támogatását

³⁸ ANDREESCU–NASTASĂ–VARGA 2002: 805.

³⁹ ANDREESCU–NASTASĂ–VARGA 2002: 807.

⁴⁰ ANDREESCU–NASTASĂ–VARGA 2002: 808.

élvezhette. Ugyanakkor a budapesti küldöttség által tett jelentés tükrében a román pártvezetés igazoltnak látta azon meggyőződését, hogy az erdélyi magyarságra mint kiemelt állambiztonsági kérdésre kell tekinteni – fokozott megfigyelést és esetleges preventív lépéseket kilátásba helyezve.

Az 1956-os év során Rákosi Mátvás hatalomból való eltávolítása, valamint a Gerő–Hegedüs-párt- és -államvezetés hivatalos beiktatása megvalósult – ami a korabeli román kommunista vezetők szerint kívánatos forgatókönyvnek felelt meg. Azonban a kommunista rendszer konszolidációjával ellentétes irányba mutattak ezek a fejlemények. Az 1956. október 23-án kitört forradalom idején újból magyar miniszterelnökké lett Nagy Imre reális hatalmi helyzetéről, döntésképeségéről szóló, kiemelt jelentőségű információszerző akcióra Valter Roman még október 28-án kapott megbízást az ekkor Hruscsovval összhangban működő Gheorghiu-Dejtől. Gheorghiu-Dej végig gyanakvó, majd kifejezetten ellenséges viszonyulását Nagy Imréhez egyértelműen igazolják a korabeli iratok. Valter Roman 1956. október 30-i és november 2-i jelentése Budapestről tárgyát képezte a Moszkvából Belgrádba (Brioni szigetére) Bukaresten keresztül utazó Hruscsov által birtokolt információknak.⁴¹ Így Valter Romannak többszörösen is szerepe volt a Nagy Imre életútját meghatározó döntések alakításában. A szovjet döntést követően végrehajtott második katonai intervenció idején a jugoszláv nagykövetségre menekült Nagy Imrének és társainak a Román Népköztársaság területére való deportálásában személyesen vett részt Valter Roman. Az általa tett korabeli jelentések, valamint az 1976 és 1983 között rögzített személyes vallomások is tanúsítják: élete végéig követte Nagy Imréhez fűződő kapcsolata, a közösen megélt események emlékezete, döntéseinek terhe.

⁴¹ Lásd erről LÖNHÁRT 2020.

Felhasznált irodalom

- ANDREESCU, Andrea – Lucian NASTASĂ – Andrea VARGA szerk. (2002): *Minorităţi etnoculturale, mărturii documentare: Maghiarii din România (1945-1955)*. Cluj: Ethnocultural Diversity Resource Center.
- BÁNYAI László (1971): Közös harcunk a Romániai Kommunista Párt zászlaja alatt. *Művelődés*, 24(4), 20–26.
- CĂTĂNUŞ, Dan – Ioan CHIPER (2000): *Cazul Ştefan Foriş. Lupta pentru putere în PCR de la Gheorghiu-Dej la Ceauşescu*. Bucureşti: Editura Vreamea.
- CONSTANTINIU, Florin (1991): *P.C.R., Pătrăşcanu şi Transilvania (1945–1946)*. Bucureşti: Editura Enciclopedică.
- DELETANT, Dennis (2001): *Teroarea comunistă în România. Gheorghiu-Dej şi statul poliţienesc, 1948–1965*. Iaşi: Polirom.
- DUPLAN, Christian – Vincent GIRET (1994): *La vie en rouge*. I–II. Paris: Éditions du Seuil.
- DUPLAN, Christian – Vincent GIRET (1997): *Viaţa în roşu*. I. Bucureşti: Editura Nemira.
- FÜLÖP Mihály – VINCZE Gábor szerk. (1998): *Revizió vagy autonómia? Iratok a magyar–román kapcsolatok történetéről (1945–1947)*. Budapest: Teleki László Alapítvány.
- FÜLÖP Mihály – VINCZE Gábor szerk. (2007): *Vasfüggöny Keleten. Iratok a magyar–román kapcsolatok történetéről 1948–1955*. Debrecen: Debreceni Egyetemi Kiadó.
- IONESCU, Ghiţă (1994): *Comunismul în România*. Bucureşti: Editura Litera.
- ISZLAMOV, Tofik (1994): Erdély a szovjet külpolitikában a második világháború alatt. *Múltunk*, 39(1–2), 17–51.
- ISZLAMOV, Tofik (2000): Scrisoare către Petre Roman. *Provincia*, 2000. október 4–5.
- LEVY, Robert (2002): *Gloria şi decăderea Anei Pauker*. Iaşi: Editura Polirom.
- LIPCSEY Ildikó (1987): A Román Kommunista Párt a nemzetiségi kérdéstről (1921–1945). *Tiszatáj*, 41(9), 79–98.
- LÖNHÁRT, Tamás (2008): *Uniunea Populară Maghiară în perioada instaurării regimului comunist în România (1944–1948)*. Cluj: Editura Argonaut.
- LÖNHÁRT, Tamás (2020): 1956 – Transylvania Observed: The Hungarian National Minority and the Romanian Party-State Between Stalinism and National Communism. In Sándor ŐZE – Martin GULYÁS – Ádám TÖRÖK (szerk.): „Critical Autumn” – 1956. *Studies About The Hungarian October*. Budapest: Szent István Társulat, 101–130.
- MOLNÁR Gusztáv (1993): Önrendelkezési törekvések az „Észak-erdélyi Köztársaság” idején 1944. október 11. – 1945. március 13. In MOLNÁR Gusztáv (szerk.): *Autonómia és integráció*. Budapest: Magyar Szemle Könyvek, 92–139.
- PURCĂRUŞ, Alexandru (2009): *În vârtoarea Războiului Rece: revoluţia maghiară din 1956*. Târgovişte: Cetatea de Scaun.
- Raport scris întocmit de Ştefan Foriş, privind situaţia numerică a Partidului Comunist din România – 8 iulie 1940 (2003). In Alina TUDOR-PAVELESCU (szerk.): *Partidul Comunist din România în anii celui de al Doilea Război Mondial, 1939–1944*. Bucureşti: Arhivele Naţionale ale României.
- VINCZE Gábor (1999): *Illúziók és csalódások. Fejezetek a romániai magyarság második világháború utáni történetéből*. Csíkszereda: Pro Print.